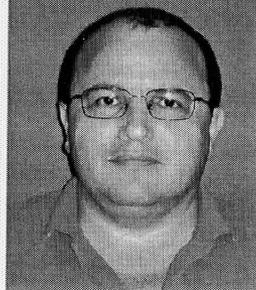

משפחת אלדאודי - בין בבל, ספרד, מרוקו וארץ-ישראל

מאת:

ד"ר ישראל בן-דור

מבוא

אני בן למיזוג גלויות. אבי אברהם ז"ל עלה לארץ מקלוז' שבטרנסילבניה בשנת 1935 ועברת את שם משפחתו מבינדר (כורך ספרים במקור) לבן-דור. אימי תבדל"א היא בת למשפחת אלדאודי הענפה ששורשיה נעוצים על פי המסורת בדוד המלך. שם המשפחה אלדאודי הוא אחד משמות המשפחה היהודיים בצורתם הערבית שמשמעותם "צאצא של דוד". דוד מלך כארבעים שנה בקירוב (בין השנים 1010 - 970 לפני הספירה) והוא היה המייסד של שושלת ששמרה על שלטונה במשך כ- 500 שנה, עד לימי זרובבל. מימי הביניים המוקדמים, כאשר יהודים הוכרחו להשתמש בשמות משפחה, השם דוד וגרסאות שונות שלו הפכו למקובלים מאוד בקרב ספרדים ואשכנזים. ההיסטוריה של המשפחה נפרסת על פני תולדות העם היהודי וניתן להתחקות אחר השורשים בגלות בבל, בספרד, במרוקו ובארץ-ישראל עד ימינו אלה!

ר' חייא אלדאודי והזיקה לדוד המלך

משפחת אלדאודי הינה מצאצאי גולי ספרד שעקרו מספרד למרוקו בגירוש ספרד והיא מיוחסת לחייא אלדאודי (ראה להלן), נכדו של הנשיא חזקיה מבבל. מכיוון שראשי הגולה בבל מיוחסים לזרע דוד המלך, נשמרה מסורת זו עד היום. החכם באשי מכלוף אלדאודי (חי בשנים 1825 - 1909, ראה עליו בהרחבה להלן) הוסיף לחותמתו את המילים: "מזרע דוד המלך זיע"א" [זכרו יגן עלינו אמן]². בכתב שד"רות משנת 1883, השמור עד היום בארכיון המשפחתי וחתומים עליו עשרות מרבני צפת נזכר שמוצאו של מכלוף אלדאודי מ"הגאון ר' חייא אלדאודי זיע"א מזרע דוד מלך ישראל זיע"א"³. הזיקה לדוד המלך נזכרת גם בתעודה שקיבל שלום אלדאודי, בנו של מכלוף (ראה להלן) כדי שיוכל לקבל סיוע לאחר מאורעות תרפ"ט (1929) בצפת. על התעודה, עליה חתומים רבני צפת, נוספו דברים חמים בכתב ידו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב האשכנזי הראשי הראשון, חותמתו וחותמת הרבנות הראשית לארץ ישראל⁴.

(1) גרסאות אחרות של שם המשפחה מוכרות במאות ה-12, ה-13 וה-14. כך, למשל, ידוע על סעדיה דאודי (Daudi) שחי במיורקה שבספרד בשנת 1378. מאגר המידע של בית התפוצות:

Daudi , El-Daudi, Daoudi, Dawdi- Beth Hatefutsoth - Family Names and Communities Database.

(2) ראה למשל בחתימתו על איגרתו לראשון לציון יעקב שאול אלישר מה- 22 ביולי 1897. יצחק בן-צבי, "חליפת איגרות בין הראשון לציון יעקב שאול אלישר לרב הכלול בקושטא רבי משה הלוי", בתוך: "הנ"ל", "מחקרים ומקורות", כתיבם, ג', (יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1966) עמ' 97. להלן: "בן-צבי, חליפת איגרות".

(3) <http://www.daoudi.co.il/images/gallery/big-scroll4.jpg> אתר שושלת דאודי.

(4) <http://www.daoudi.co.il/images/gallery/9.jpg> אתר שושלת דאודי. שלושה פיוטים של חייא אלדאודי בכתב יד נמצאים בספרייה בודליאנה באוקספורד. ראה: צ.ה. אדלמאן וי.ל. דוקס, גנזי אוקספורד, (לונדון, 1850) ע"ע 35 - 36, הפיוטים: "פזמון למעריב יוה"כ", "קדושה למנחה יוה"כ". הפיוט "קדושה למנחה יוה"כ" פורסם בספרו של חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, ספר ראשון, חלק ב', (מוסד ביאליק ודביר, ירושלים ות"א, 1959) ע"ע 539 - 540, תחת הכותרת "קדושה". לדבריו של שירמן, השיר התחבר בספרד בסביבות 1100 בקירוב. יש בו חתימת שם "לחיא" - אך אי אפשר לדעת בצורה וודאית למי הכוונה, מכיוון שהשם חייא היה נפוץ למדי בספרד.

חייא אלדאודי⁵ היה רב ופייטן שנפטר בקסטיליה שבספרד בשנת 1154. הוא היה בנו של דוד ונכדו של חזקיה, אחרון ראשי הגולה בבבל, ודרכו מיוחסת המשפחה לדוד המלך.

סדרי במי הכנסת ודרכי עבודת האלהים	514
<p>לָךְ כִּסֵּא כְבוֹד, הַלֵּם מַלְכוּת וְכְבוֹד. אֶת כָּל הַכְּבוֹד לְמִי זֶה הַכְּבוֹד: מֶלֶךְ הַכְּבוֹד.</p>	<p>כד. גִּבְהֵי שָׁמַיִם וְגִבּוֹלוֹת אֶרֶץ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲדֹנֵי צְבָאוֹת הוּא</p>
<p>תְּצַוֵּבֵי אֵשׁ וְרוּחַ: וְהָאֵשׁ בְּרוּחַ, וְלַעֲוֹף הָרוּחַ, נִכּוֹן לְכָל רוּחַ, שָׁכֵם אֶתְד לַעֲבֹד.</p>	<p>גִּבְהֵי שָׁמַיִם הַרוּחַ בְּאֵשׁ הַלְתֵּב לְכַרְק הַקְּרוֹב לְמַרְכָּב זְבָדֵם טוֹב זָכָר</p>
<p>יְבֹשֶׁת וּמַיִם וְרַחֲמֵי יְדֵיִם, מִכָּל אַנְפִּיִם, וּמִרוּם שָׁמַיִם. וְהֵם יֵאָבְדוּ אָבָד.</p>	<p>וְגִבּוֹלוֹת אֶרֶץ עֲבָדָה לָךְ רַבָּה כִּי יָד הַמַּלְכוּת מֵעַמְקֵי אֶרֶץ רַק אַתָּה תַעֲמֹד.</p>
<p>אֵימִים יִלְהֹבוּ, לְנִצָּח וְצָבוּ, וְהַתְּפִלָּצוּ וְשָׁבוּ, לְהַקְדִּישׁוּ וְנָבוּ: לְאֲדֹנֵי כְבוֹד.</p>	<p>גִּבְהֵי שָׁמַיִם לְפָנֵי הַכְּבוֹד וְהַתְּנַצְּצוּ וְרָצוּ וְקָרָא זֶה אֵל זֶה בְּנֵי אֱלֹהִים, הָבוּ</p>
<p>(“קדושה”, ר’ חייא דאודי; אלברכט ברודי עמ’ 131)</p>	

איור 1: הפיוט “קדושה”, ר’ חייא דאודי

(5) שני פיוטים של ר’ חייא אלדאודי פורסמו על ידי שמואל דוד לוצאטו, בתולת בת יהודה, (פראג, 1840) ע”ע 8 - 9. פיוט אחד (חשתי) נמצא במחזור והראן (Wahrān) ורשום בו חייא, ופיוט נוסף במחזור שנדפס בוונציה, אך שער הספר חסר ובגב הספר נכתב “מנהג מסתערב”.

המקור העיקרי לייחוסו של חייא אלדאודי הוא "סדר הקבלה" של ר' אברהם אבן דאוד הלוי (להלן: הראב"ד), שחי במאה ה-12. "סדר הקבלה" הוא בין החשובים שבחיבוריהם של חכמי ימי הביניים, שנהגו למסור סקירה מפורטת של השתלשלות התורה עד ימיהם. הסיבות לכך הן לעיתים רצון פנימי להסביר את הרצף ולעיתים רצון להתנגח עם עמדות נוצריות, מוסלמיות או קראיות⁶.

להלן ייחוסו של חייא אלדאודי על פי הראב"ד:

"ובשנת ד' אלפים תשכ"ח [968 לספירה] היה רב שרירא לגאון. ובשנת ד' אלפים תשנ"ח [998 לספירה] היה רב האי לגאון [עד 1038] וגאונותם [שניהם יחד] הייתה ע' [70] שנה. ודורו דור שמיני בגאונות. ובימיו היה ראש ישיבה במתא מחסיא חותנו אבי אשתו רב שמואל הכהן בן חפני גם הוא חיבר ספרים הרבה ונפטר בימי רב האי ד' שנים מקודם פטירת רב האי אבל בני ישיבת רב האי הקימו חזקיה ראש גלות [בעיר בגדד] בן בנו של דוד בן זכאי והושיבוהו על כסא רב האי ז"ל ועמד שנתיים [1038 - 1040] והלשינו בו אל מלך ישמעאל מלשינים ותפסו המלך ואסרו בברזל ועינה אותו בכל מיני עינויים ולא השאיר לו משתין בקיר וברחו שני בניו לספרד לרב יהוסף הלוי הנגיד⁷ בר רב שמואל הנגיד זצ"ל שהיה אוהב לחזקיהו ראש גלות וראש ישיבה והיה עמו עד שהיה הגזרה בגרנאטה [גרנדה] ונהרג רב יהוסף הנגיד [בשנת 1066] וברח האחד מבני חזקיהו לארץ סרקסטא [סרגוסה] ונשא שם אישה והוליד בנים ואחר כך נכנסו בניו לארץ אחרת. ומהם רב חייא בן אל דאודי ונפטר בארץ קשטיליא ונקבר בארץ ליאון⁸ בשנת ד' אלפים תתקי"ד [1154] ואחריו לא נשאר בארץ ספרד אדם מפורסם שהוא מבית דוד"⁹.

"ב"סדר עולם זוטא", חיבור אחר העוסק בכרונולוגיה יהודית, צוין הרצף הנמשך 89 דורות ובסך הכל 1587 שנים מיהויכין מלך יהודה, הנצר לבית דוד, שהוגלה לבבל אחד עשר שנים לפני חורבן בית ראשון (החורבן היה בשנת 586 לפני הספירה), דרך צאצאיו וראשי הגולה ועד לר' חייא אלדאודי¹⁰.

שמואל דוד לוצאטו, שעסק רבות בפרסום יצירתו של ר' יהודה הלוי, היה משוכנע בתחילה שחייא אלדאודי היה הראשון שקיבץ את שיריו של המשורר הנודע ב"דיואן" (קובץ) אולם אחר כך שינה את דעתו והגיע למסקנה שהמאסף הראשון של שירי יהודה הלוי אינו ר' חייא אלדאודי אלא מישהו אחר ששמו חייא וכינויו

"המערבי", כלומר, ממרוקו¹¹. כיום מקובל להניח שחייא הדיין, הוא המאסף הראשון של שירי ריה"ל¹².

צאצאיו של ר' חייא אלדאודי ידועים עד סוף המאה ה-14 בקירוב. בנו, יעיש אבן יחיא (נפטר בשנת 1196) היה האב של יחיא בן רבי, נכדו. יחיא בן רבי נודע גם בשם יחיא הנשיא, יחיא אבן-יעיש או "דון יחיא אל נגרו" - השחור - שמת בשנת 1222. מקור הכינוי הוא בתוארו "אדון הכפר של השחורים" (Lord of Aldeia dos Negros בפורטוגזית). מלך פורטוגל, אלפונסו הראשון, כיבד אותו על אומץ ליבו ולכן העניק לו אחוזה שהייתה שייכת למורים ומכאן הכינוי Negro - שחור. יחיא בן רבי נחשב למייסד משפחת אבן יחיא. ליחיא בן-רבי היו חמישה בנים: יעיש, יעקב, יוסף, יהודה ויחיא¹³.

6 יצחק הרשקוביץ, "איש מפי איש: עיונים בהשתלשלות התורה שבעל-פה בהקדמת משנה תורה לרמב"ם", (2008) JSIJ, ע' 107.

7 ראה עליו: הרב נפתלי יעקב הכהן, ספר אוצר הגדולים, חלק ד', (חיפה, עמ' קפח). נולד בגרנדה בשנת 1035 ונרצח בשנת 1066. חיים שירמן (עורך).

8 השירה העברית בספרד ובפרובאנס, (ביאליק ודביר, ירושלים ות"א, 1959), ספר ראשון, חלק א', ע' 292.

9 ממלכת קסטיליה הייתה אחת הממלכות בחצי האי האיברי והיא התקיימה מן המאה ה-9 ועד למאה ה-16. ממלכת לאון נוסדה בשנת 910 והייתה ממלכה עצמאית באזור הצפון-מערבי של חצי האי האיברי, שבירתה העיר ליאון. מעמדה כממלכה עצמאית נשמר כמעט ברציפות עד להקמתה של ספרד במאה ה-19.

10 סדר הקבלה להראב"ד, עמ' לג. בתוך: הרב מ.ד. ירושלמי, סדר עולם רבא להתנא האלוקי רבי יוסי בן חלפתא ז"ל עם ביאור והגהות מרבנו אליהו מוילנא, (ירושלים, 1956). אברהם בן-שמואל זכות, ספר יוחסין השלם (צבי פיליפאווסקי, ספר יוחסין השלם, לונדון ואדינבורו, 1857), ע' 209, A218. הנוסח בע' A 209 זהה למה שנכתב בסדר הקבלה להראב"ד.

11 רבי יוסף טוב עלם ז"ל סדר עולם זוטא השלם המיוחס, ביאור ע"י הרב מ.י. ויינשטאק, (הוצאת מתיבתא תורת חסד מעין חכמה, ירושלים, 1957) ע' קלח.

12 בהקדמה לספרו, שמואל דוד לוצאטו, דיואן ר' יהודה הלוי, חברת מקיצי נרדמים, ליק, (1864) מספר לוצאטו שר' אלעזר אשכנזי רכש בתוניס בשנת 1838 ספר ובו שירי ריה"ל בכתב יד. לספר הייתה הקדמה בערבית וממנה התברר כי דיואן זה נכתב על ידי ישועה בר אליה הלוי שהסתמך על דיואן אחר שאסף וקיבץ הדיין ר' חייא. לוצאטו היה סבור שמדובר בר' חייא אלדאודי שנזכר בספר הקבלה של הראב"ד (ראה לעיל) וכך טען בספרו הראשון שהסתמך על הדיואן וכלל משיריו של ריה"ל (שמואל דוד לוצאטו, בתולדות בת יהודה, (פראג, 1840). אולם אחר כך הגיע לוצאטו למסקנה שהמאסף הראשון של שירי ריה"ל איננו ר' חייא אלדאודי, אלא אדם אחר, שגם שמו הוא חייא וכינויו "המערבי" - כלומר, ממרוקו.

13 ראה משה גיל, עזרא פליישר, יהודה הלוי ובני חוגו, (האיגוד העולמי למדעי היהדות, ירושלים, 2001) ע"ע 19, 66.

14 ויקיפדיה באנגלית: ר' חייא אלדאודי - http://en.wikipedia.org/wiki/Hiyya_al-Daudi; שם, יחיא בן-רבי:

http://en.wikipedia.org/wiki/Yahia_Ben_Rabbi.

בשנת 1837¹⁴ עלתה משפחת אלדאודי ממוגאדור (כיום אַסְוִירָה¹⁵) שבמרוקו, בחוף האוקיינוס האטלנטי, אל ארץ-ישראל. המשפחה הייתה מה"מגורשים" – אותה קבוצה בקרב יהודי מרוקו שמוצאה במגורשי ספרד ופורטוגל בשנת 1492 שמצאו מחסה במרוקו. ה"מגורשים" הבדילו את עצמם בכינוי זה מ"התושבים" היהודים הקדומים של מרוקו ומהיהודים שחיו בין הברברים שבהרי האטלס ובעמקים שביניהם. ה"מגורשים" היו לגורם מרכזי בהשכלה ובכלכלה ונשאו בעמדות מרכזיות ביהדות מרוקו. קליטתם בערי מרוקו ובכלל זה במראקש, הייתה כרוכה בעימותים עם הקהילה היהודית שהובילה להתבודדותם כקהילה נפרדת ובין היתר לתפילה בבית כנסת נפרד משלהם.¹⁶

במאות ה-19 וה-20 זוהו מגורשי ספרד בעיקר בשמותיהם (כגון טולידאנו, ברדוגו, קורקוס ואחרים) ובשימוש החלקי בלהג ספרדי-יהודי (חכתייה, שנעלם לקראת סוף המאה ה-19) וגם בספרדית. במאה ה-19 נוספו לקבוצות אלו יהודים ממוצא צרפתי, פולני, רוסי, תורכי, סורי וארץ-ישראלי.

תולדותיה של המשפחה במראקש לא נחקרו עדיין. מזיכרונותיו של שלום אלדאודי (ראה להלן) עולה כי במאה ה-18 חי במראקש יעקב אלדאודי, המכונה "עכאן", שעליו שמעו מכלוף אלדאודי ובנו שבחים מופלגים בביקורם במרוקו בשנת 1895 ובגלל מותו של הסולטן ובעיות הביטחון הפנימי במרוקו באותה שנה, נבצר מהם לבקר את קברו: "אבא התעצב הרבה שאחרי כל הסבל שסבל במסע קשה בנדודו מארץ הקודש עד בואו קרוב לעיר מראקש, אינו יכול לראות את העיר הזאת שהשתוקק לבקר בה את קברות אבות אבותיו הטמונים בתוכה – אנשים מיוחסים ומופלגים בתורה אשר אחד מהם שחי במראקש לפני מאה שנה פחות או יותר, רבי יעקב אלדאודי המכונה עכאן, היה גאון מפורסם בין חכמי ורבני דורו. נשאר שמו חי בפיות רבני מראקש עד עתה כפי ששמעו מאבותיהם ואבות אבותיהם, עליו ועל ידיעותיו הרחבות בנבכי ים התלמוד, וכל סוגיה קשה שבאה בש"ס אשר כתוב בסופה "וצ"ע" [וצריך עיון], היו רבני דורו מפרשים את המלה וצ"ע כך – וצריך עכאן, זאת אומרת שרבי עכאן יתרצנה. כך סיפרו הרבנים לאבא בהיותנו בערים אספי [כיום סאפי] ומוגאדור. והיה אבא משתוקק לראות את המערה שטמון בה הגאון הזה במראקש, והנה אפסה כל תקוה להכנס מראקשה בשל מותו של שולטן מארוקו"¹⁷.

בבני המשפחה שעלו ארצה נכללו דוד ורינה ובניהם (שלמה ומכלוף, הסבא רבא שלי, שלימים התמנה לחכם באשי בעכו); הדוד שלום ואשתו (לא נולדו להם ילדים) וחמש משפחות ממוגדור שהצטרפו אליהם לעלייה לארץ. רינה, אמו של מכלוף אלדאודי, הייתה בת למשפחת לוסקי מהעיר לודז' שבפולין, שאחיה סיפקו דברי הלבשה ורהיטים לארמונו של סולטן מרוקו וגם היא התקבלה בכבוד אצל נשות הסולטן. בעניין זה ישנן שאלות רבות שעדיין לא מצאתי להן פיתרון. כיצד נוצר הקשר בין משפחת אלדאודי במראקש לבין משפחת לוסקי מפולין? איך דיברו ביניהן המשפחות וכיצד נקבע השידוך? כיצד דיברו ביניהם הבעל ואשתו?

בעיה של ריבוי שפות התעוררה גם בירושלים במאה ה-19, כאשר גברה הגירת האשכנזים והקהילה האשכנזית גדלה בהתמדה. האשכנזים דיברו אידיש; הספרדים דיברו "לאדינו" או "ג'ודיסמו". לשון דיבור עיקרית הייתה הערבית המקומית והערבית שדיברו ביניהם העולים מארצות דוברות ערבית, כאשר הניבים היו שונים לפי ארצות המוצא. רק יוצאי תורכיה ובעלי התפקידים הבכירים בעדה הספרדית ידעו תורכית. אנשי הרחוב דיברו לרוב ערבית וגם האשכנזים, במיוחד בני הדור השני, שנולדו בארץ, למדו את השפה. בירושלים גישרה בין העדות רק השפה העברית אולם רק מעטים השתמשו בה. בנוסף לכך, נאלצו ראשוני המתיישבים

14 שלום אלדאודי, סבי (חי בשנים 1870 - 1952) מציין בפתח זיכרונותיו, שנכתבו בשנת 1950 בקירוב, את השנה תקפ"ה (1825) כשנת העלייה של המשפחה. להלן: "הסבים והסבתות שלי היו ממשפחות מיוחסות בישראל, מוצאם מצפון אפריקה. הם עלו לארה"ק בשנת תקפ"ה (1825) והתגוררו בצפת. אבא [מכלוף אלדאודי] היה אז תינוק ואחיו הבכור בגיל שבע-שמונה שנים". שלום (שלום) אלדאודי, התועה בסבך החיים – הביוגרפיה שלי, עמ' 2. להלן: "אלדאודי, התועה בסבך החיים". הזיכרונות כוללים מידע רב על תולדות הישוב בארץ בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. שלום סייע לאביו, ה'חכם באשי', בפעולותיו למען הישוב היהודי בארץ ויצא עמו במסעותיו לקהילות היהודיות במצרים ובצפון-אפריקה. בכתבתו הסתמך על אוסף תעודות השמור עד היום בידי נכדו, שלום דאודי ועל פנקסים בהם רשם את הוצאותיו. ד"ר יפה סקלי ערכה את הזיכרונות והם יצאו לאור במה: דורה מצומצמת (30 עותקים) בשנת 2001 ביוזמתה. כל הבקשות לגופים שונים – מכוני מחקר ואוניברסיטאות – לסייע בהוצאת מהדורה מדעית, נדחו. הגרסה אצל דוד תדהר לגבי שנת העלייה נראית לי מתאימה יותר ולכן הסתמכתי עליה. ראה: דוד תדהר, "מכלוף אלדאודי" אנציקלופדיה לתולדות חלוצי הישוב ובניו, כרך א', (ת"א, 1947) ע"ע 123-124. להלן: "תדהר, מכלוף אלדאודי".

15 אסואירה (ערבית الصويرة, צרפתית Essaouira) או בשמה הפורטוגזי - מוגדור (פורטוגזית Mogador).

16 ראה: יוסף אביב, "קורא הדורות" ממראש - תעודה חדשה לתולדות מגורשי ספרד במרוקו, פעמים, 38, 1989 ע"ע 59 - 67.

17 "אלדאודי, התועה בסבך החיים", עמ' 191.

האשכנזים להמיר את בגדיהם בלבוש מזרחי. ניתן לשער, אם כך, שגם רינה לוסקי למדה את השפה הערבית והמירה את לבושה הלוודז'אי במלבושי הנשים במרקש.

מעבר לקשיי התקשורת והתרבות, עולה השאלה של נישואים בין-עדתיים. בירושלים במאה ה-19 רווחו נישואים כאלה בקרב השכבה הנמוכה ובקרב השכבה הגבוהה. משפחות ספרדיות עשירות ומיוחסות התחתנו עם בני משפחות מיוחסות מקרב האשכנזים. היו הבדלים במנהגים, שלא ניתן להקל בהם ראש. כך למשל, הספרדים לא נהגו לגלח את ראשי הנשים עם נישואיהן. כיצד נהגו בנישואים בין-עדתיים? כיצד נהגו הילדים? האם הלכו בעקבות האב או האם? האם המשיכו על פי מנהגי האשכנזים או מנהגי הספרדים? ידוע שהאשכנזים קיבלו עליהם את המנהג לשבור כוס במטפחת. לעומת זאת, מנהגים עממיים ואמונות טפלות של הספרדים עוררו התנגדות מצדם של האשכנזים¹⁸. כיצד נראה טקס החתונה של דוד ורינה?

סיפור העלייה של המשפחה הובא בפירוט ב"אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובנויו" של דוד תדיר: "לר' דוד היה אח חשוך בנים [ושמו] שלום, שהיה מוביל באניות סחורות לאירופה והשתקע בליסאבון [בירת פורטוגל] ועשה שם רכוש רב במסחרו ובלילות היה עוסק בתורה. פעם שמע בלילה על משכבו קול קורא אליו: "קומה, שלום, וסע אל הארץ הקדושה, כי קרבו ימיך למות!" ממחרת חיסל את עסקיו, אסף את ממונו ונסע למראקש והזמין את אחיו דוד להצטרף אליו לעלייה ארצה עם אשתו ושני בניה, שלמה ומכילוף. האח הסכים אך אשתו סירבה באמרה, כי עודנה צעירה ואינה רוצה לעזוב את כבודה ומשפחתה העשירה ולנווד אל הארץ, שרק זקנים נוסעים אליה למות בה. הלך ר' שלום אל ה"חדר" שהנער שלמה בן אחיו למד בו, שידל אותו בממתקים ולקחו עמו על פרדה בדרך לעיר החוף מוגאדור. כשלא בא הילד הביתה בערב ולא נמצא בכל ה"מלאח" (שכונת היהודים), שכרה אמו כרוז, שהכריז ברחוב על ה"אבידה" והבטיח בשם ההורים גמול גדול למי שימסור ידיעות על הנער. כך נודע להורים מפי זקן אחד, שהדוד העשיר שבא מאירופה הרכיבו עמו בדרך למוגאדור. אמרה האם: הנה עשה אתנו כדבר הפתגם: "כשהפרה אינה רוצה ללכת לבית המטבחיים, מוליכים את העגל לפניה והיא רצה אחריו" - וכך נתרצתה גם היא לעלות ארצה ונסעו אחרי ר' שלמה [בנו של דוד ואחיו של מכילוף] למוגאדור. ור' שלום שכר שם אונייה (ספינת מפרשים, כמובן) והכין בה צידה לרוב. וכשעלה לתורה בשבת בבית הכנסת במוגאדור, הכריז לפני הקהל את דבר עלייתו ואת נכונותו לקחת אתו על חשבונו כל יהודי שירצה לעלות לארץ-ישראל, וכך הצטרפו אליו עוד חמש משפחות. כשהגיעו ליפו פנה ר' שלום ואחיו ומשפחותיהם לצפת והגיעו שמה אחרי הרעש של שנת תקצ"ז [רעידת האדמה ב-1 בינואר 1837], והוא קנה חורבה והתקין בה בתים לו ולאחיו¹⁹.

בשנת 1838 מרדו הדרוזים בשלטון המצרי ואליהם הצטרפו הפלחים. שלום החביא את כספו בשני בורות באדמה ונשאר לשכב בביתו כשהוא אומר תהילים. על פי המסופר, המתנפלים ראו אדם זקן והלכו לדרכם. אחרי ההתנפלות מצא את כספו רק בבור אחד, אך גם זה היה הון גדול. לאחר חודשים אחדים חלה ונטה למות ואז קרה מאורע פלאי. שלום התעורר וסיפר לאנשי החברא קדישא שבחלומו ראה את אביו וכמה מרבני מראקש ואביו הודיעו שהגיעה שעתו למות. לאחר שבכה והתחנן שתינתן לו ארכה נוספת כדי להתכונן לעולם הבא, נתנו לו עוד שנתיים. הוא קם ממחלתו, רשם את התאריך של אותו לילה והחל להתכונן. בין היתר קנה לו קבר במערת מהר"מ אלשייך, חילק סכומים גדולים לכולל ולתלמידי חכמים ויתומים ולאמנות וגם נתן לאחיו סכום כסף כדי שיוכל לחנך את בניו לתורה. המערה יוחסה לרב משה אלשייך, מגדולי הרבנים בצפת במאה ה-16 ובגלל ייחוסה הייתה במאה ה-19 למערה המבוקשת ביותר לקבורה לעדה הספרדית הוותיקה.

לאחר שנתיים, למרות שהיה בריא לחלוטין, ביקש להזמין את אנשי החברא קדישא, כי הגיעה שעתו. באותו ערב אכן נפטר מן העולם²⁰. על מצבתו נכתב: "זמ"ק [זה מקום קבורתו] הנבון וחשוב הנפטר במחר ימיו שלום אדהודי נע"י [נרו עלינו יאיר?] ט' לחודש שבט תרי"ב [30 ינואר 1852] תנצב"ה"²¹.

18 ראה בהרחבה: יהושע קניאל, "היחסים החברתיים בין האשכנזים והספרדים ב"ישוב הישן" בירושלים במאה הי"ט", בתוך ח"ז הירשברג, יהושע קניאל (עורכים), ותיקין, מחקרים בתולדות היישוב, (רמת גן, 1975), ע"ע 47-66.

19 "תדהר-מכלוף אלדאודי", עמ' 124.

20 שם, שם.

21 ברנשטיין מציין: "ר' שלום אדהודי נולד במראקש שבמרוקו ב-1790 לערך". אהרון ברנשטיין, אספקלריות שלובות זו בזו, חברת החיים מול בית העלמין בקהילת צפת של המאה ה-19, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, כרך א', אוניברסיטת חיפה (2007) ע' 416.

תמונה 1: מצבת שלום אדהודי

שלום נקבר במערה לאחר שלמה אלדאודי (אחיו של מכלוף) שמת בטרם עת וכך נכתב על מצבתו: "האי שופרא דבלי בעפרא [כמה חבל על היופי הרוחני והחיצוני הנטמן בעפר] הרב המופלא בנו זר"ק [זרע קודש] שלמה אדאודי נפטר לבית עולמו ב' בכסלו ש' [שנת] התר"ז [10 נובמבר 1847]"²².

סיפור העלייה של המשפחה לארץ-ישראל הוא חלק ממכלול העלייה של יהודי מרוקו לארץ-ישראל. מיכל בן-יעקב חקרה בעבודת הדוקטורט שלה את עלייתם של היהודים מן המגרב (המערב בערבית). המגרב נחשב לחבל ארץ אחד, שיש בו מאפיינים תרבותיים וגיאוגרפיים דומים. אולם היה שוני בין מרוקו, אלג'יריה, תוניסיה וטריפוליטניה. השלטון העות'מאני שלט בארצות אלו רק להלכה. מרוקו, שנקראה 'המערב הפנימי', שמרה על עצמאותה תחת הסולטאן. אלג'יריה נכבשה על ידי צרפת ב-1830 ובשנת 1870 קיבלו היהודים אזרחות צרפית. במרוקו, שהייתה עצמאית, חלו תנודות בכוחו של הסולטאן בהתאם למצב הכלכלי ולמאבקי הכוח בינו לבין השליטים השונים.

בחלקים רבים של מרוקו לא קיבלו התושבים את סמכותו של הסולטאן. כדי להפגין את כוחו, נע הסולטאן עם שלטונו בין הערים המלכותיות פס, מכנס, מרקש ורבט. בערים אלה נשמרו היחסים הפורמליים בין בני הקבוצות, והיהודים נהנו מחסות והגנה. בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה-19 גברה חדירת מעצמות אירופה למרוקו ורבים מהיהודים זרמו לערי החוף כדי ליהנות מהאפשרויות החדשות ומהחסות האירופית.

אולם למרות המודרניזציה, הקהילה היהודית במרוקו שמרה על אופייה הדתי. הלחץ הפוליטי והכלכלי והמבוכה החברתית הובילו דווקא להתחזקות זרמים מיסטיים שמקורם בקבלה, האמונה בצדיקים ופולחן הקדושים. חוסר היציבות הוביל דווקא להיווצרות זרם של יהודים שהחליטו שזו העת "להגשים את שאיפותיהם הרוחניות ולעלות ארצה"²³.

22) ברנשטיין מציין 28 מצבות במערה וכי כל השמות מוכרים והדבר מעיד על חשיבותם. אולם ברנשטיין אינו מציין את קברו של שלמה אלדאודי.
23) מיכל בן יעקב, עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ-ישראל במאה ה"ט, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסוף פיה, (האוניברסיטה העברית, 2001). להלן: "בן-יעקב, היהודים המערביים". ראה גם: חיים סעדון, "עליית יהודי מרוקו-שלבים ומאפיינים", בתוך: "הנ"ל (עורך, מרוקו, משרד החינוך/מכון בן-צבי, ירושלים (2004), ע"ע 109 - 129.

בשליש הראשון של המאה ה-19 מנה היישוב היהודי בארץ-ישראל פחות מ-9,000 נפש, מרביתם ספרדים בערי הקודש צפת, טבריה וירושלים ומיעוטם בחברון, עכו ויישובים קטנים. מצבם של היהודים לא היה יציב והם היו תלויים בתנודות בכלכלת הארץ, ביחסם של השליטים המקומיים ובעזרה של יהודי הגולה. התנאים הקשים בדיוור, תברואה ומזון והעדר שירותי בריאות סבירים גרמו לתמותה רבה, במיוחד בערי הקודש. השינויים באמצעי התחבורה והתקשורת, פרי המהפכה התעשייתית באירופה והשינויים שחלו בארץ תחת שלטונו של מוחמד עלי, השליט המצרי (1831 - 1841) הובילו לגידול מתון בעלייה לארץ בשנות השלושים והארבעים. בשנת 1850 חיו בארץ 15,000 יהודים. תפנית ניכרת בעלייה ושיפור התנאים בארץ מאפיינים את המחצית השנייה של המאה ה-19 ובמיוחד עם "העלייה הראשונה". בשנת 1900 היו בארץ 56,000 יהודים - פי 6 מאשר בראשית המאה. מי היו העולים?

ברובם באו מן האליטה הלמדנית של החברה ומקרב המוני העם. נראה שמדובר באלו שהפסידו את מעמדם או ביטחונם האישי או בכאלה שחששו מכך, עקב התערעורת המבנה המסורתי של החברה. אלו שהשתלבו במודרניזציה ונהנו ממנה נטו שלא לעלות לארץ.

מדוע עלו "המערביים" לארץ? מיכל בן-יעקב מונה כמה גורמים: התגובה למודרניזציה שהובילה קבוצות מסוימות למיסטיקה ולמשיחיות ולשאיפה לחזק את האמונה על ידי עלייה לארץ; גורמים אחרים היו המחויבות לעלות ארצה על ידי נדרים, צוואות וחוזים, עקב קדושתה של הארץ מבחינתם של היהודים במרוקו. נשים נדרו להשתטח על קברי קדושים במרוקו ובארץ-ישראל וסביר להניח שהן השפיעו על הרצון לעלות; כוח המשיכה של בני הקהילה וקרובי משפחה שכבר עלו לארץ; השפעת מנהיגים על בני קהילתם; השפעת שד"רים (שליחים דרבנן) שהגיעו לקהילות המגרב, לאחר שהם עצמם עלו לארץ. כך, לדוגמה, מכלוף אלדאודי, שעלה לארץ בנערותו, יצא למגרב כשד"ר (שליח דרבנן) מטעם יהודי צפת ובמיוחד כולל דרשב"י - של ר' שמעון בר יוחאי, התופס מקום חשוב במסורת של יהודי צפון-אפריקה (ראה להלן).

מאפיינים אישיים, כגון המעמד המשפחתי, המעבר בין שלבי החיים, המעמד הכלכלי - חברתי - כל אלה 'סיננו' את המהגרים וקבעו מי יעלה או לא. העולים יצאו בהרכב משפחתי ואף במסגרת של המשפחה המורחבת. סירובו של אחד מבני הזוג לעלות היה עלול למנוע את העלייה. הגיבוש המשפחתי תמך בעולים בדרכם ארצה וסייע להם להיקלט בארץ. זקנים וחולים עלו ארצה כדי למות ולהיקבר בארץ הקודש, כפי שמדובר במקרה שלפנינו. משפחות אמידות עלו לארץ עם הממון, קנו קרקעות ובתים, המשיכו בעסקיהן ואף תרמו תרומה נכבדה מזמנם וכספם לצורכי היישוב.

גם משפחת אלדאודי עלתה עם הון רב. חלק מהכסף נעלם בזמן התנפלות הדרוזים על צפת (5 יולי 1838) ומה שנשאר שימש לבניית כמה בתים שהיו מחוברים זה לזה ובתחתיתם מערה ששימשה כמקלט בימי פורענות. הבתים נמצאו בקרבת המקום שבו נמצא כיום "בית המאירי" (מוזיאון היישוב הישן בצפת) ובסמיכות לבית הכנסת של ר' יוסי בנאה. הבתים נהרסו במידה רבה במאורעות בצפת ב-1929 ובמלחמת העצמאות. ככל הנראה, אחרי העלייה לארץ לא הצליחה המשפחה לשמור על הונה. מכלוף אלדאודי חי בצניעות רבה והתפרנס משכירות הדירות. המצוקה הכלכלית גם גרמה ליציאתו למסעות לאיסוף כספים למען היהודים בצפת.

לאחר שהתגבש הרצון לעלות ונבדקו ההיבטים המעשיים, היו אילוצים שהשפיעו, כגון זמינות הדרכים; המצב הכללי, הבטחוני והבריאותי של העולים; מיסי יציאה כבדים; מקרי שוד וקרבות בין שבטים שיבשו את התנועה ואת הביטחון. היו יהודים שיצאו לדרך ומסיבות כאלה ואחרות - נאלצו לחזור על עקביהם. כך ארע, כפי שסופר לעיל, למכלוף ושלוש כאשר ביקשו לבקר במראקש ולפקוד את קברי אבותיהם. הסולטאן התנגד לפעמים ליציאתם של היהודים מכיוון שבכך קטנו הכנסותיו וחסרו בעלי מלאכה חשובים. באותן שנים היגרו יהודים לערים במרחב הים התיכון ולאירופה, אך זרמים של הגירה היו לארץ ישראל ולדרום אמריקה. לפני הכיבוש הצרפתי היו הדרכים הימיות מסוכנות עקב שליטתם של שודדי הים באזורים נרחבים.

החל משנות השלושים ובמיוחד הארבעים של המאה ה-19, היו הדרכים הימיות שקטות ובטוחות יותר. ספינות קיטור פעלו משנות השלושים והוכנסו לשימוש מסחרי על ידי חברות אירופיות. משך זמן הנסיעה היה ממושך וכוון במסע ביבשה מעיר המוצא אל הנמל. ההפלגה מגיברלטר לארץ-ישראל ארכה חודשים אחדים בתחילת המאה והתקצרה לחודש בסוף המאה. בגלל השיפור בתנאים והביטחון הגובר, חל שינוי בעמדתם של חכמי מרוקו והם פסקו שאדם רשאי לכפות את העלייה לא רק על אשתו אלא על כל בני ביתו. העלייה לארץ-ישראל נחשבה כל כך חשובה בעיניהם, עד שהתירו למכור ספר תורה כדי לממן את ההוצאות²⁴.

24) אליעזר בשן, "על יחסם של חכמי מרוקו במאות ה'ח-ה'י"ט לחובת העלייה לארץ ישראל", בתוך ח"ז הירשברג, יהושע קניאל (עורכים), ותיקין, מחקרים בתולדות היישוב, (רמת גן, 1975), ע"ע 35 - 46.

תחנות אפשריות לספינת קיטור שהפליגה מנמל מוגדור במחצית הראשונה של המאה ה-19 היו גיברלטר, מרסיי (בצרפת), מלטה וביירות. משפחות אמידות, כגון בסיפורה של משפחת אלדאודי, יכלו לשכור לעצמן ספינה ואף להביא איתם עולים נוספים. בסיפור העלייה של משפחת אלדאודי, בולטת הצטרפותן של חמשת המשפחות: מי הן היו? האם נשאר בארץ? מי הם צאצאיהם כיום? האם ניתן לאתר את שמה של האונייה שבה עלו ארצה? האם קיים תיעוד המפרט את שמות העולים ואת זמני ההפלגה? לשאלות רבות עדיין לא נמצא מענה ויש לקוות כי יימצאו עם התקדמותו של המחקר.

מדוע עלו לצפת? צפת משכה את העולים מהמגרב עקב היותה מרכז הקבלה - מקום מושבו של האר"י הקדוש ועקב היותה העיר הסמוכה למירון ולציון הקבר של הרב שמעון בר יוחאי שלפי המסורת חיבר את ספר הזוהר. יהודי המגרב שרו על צפת בפיוטים, שמעו עליה מפי שד"רים ותרמו למענה כספים רבים. בנוסף לקבר הרשב"י, ישנם בבית הקברות היהודי העתיק ובסביבתה של צפת קברי צדיקים רבים והעולים האמינו בסגולותיהם המיוחדות²⁵.

מצבם של היהודים בצפת בזמן שהגיעה אליה משפחת אלדאודי היה קשה מאוד. בשנת 1830 היו בה כ-2,200 יהודים, אולם בשנות השלושים סבלה מרצף של אסונות: 1833 - רעידת אדמה, שלגים וגשמים; 1834 - מרד הפלאחים; 1 בינואר 1837 - רעידת האדמה. רעידת האדמה הקשה פגעה באוכלוסייה היהודית בצפת. מספר היהודים פחת מ-4,000 לפני הרעש לכ-1400 אחריו. למעלה ממחצית מהאוכלוסייה נהרגו, רבים נפצעו ורבים עזבו את העיר (בעיקר לירושלים). על פי מפקד מונטיפיורי, נמנו בצפת בשנת 1839 כ-1,282 יהודים בלבד, רובם (711) ספרדים ומרבית הספרדים היו מערבים (550). הקהילה היהודית חזרה לגודלה המקורי רק בשנות השישים של המאה ה-19. בשנת 1900 היו בצפת כ-7,500 יהודים²⁶.

במפקדים שערך מונטיפיורי בשנים 1839, 1849 ו-1855 מופיעים נתונים על בני המשפחה. חלק מהנתונים מתאימים לידוע וחלקם סותרים. להלן:

שלום דאודי, בן 50, מופיע במפקד משנת 1849, יליד מראקש, מצבו הכספי דחוק. נשוי לאמונה, בת 45, שנולדה באלג'יריה. במפקד משנת 1855 נזכרת אימונה [כך] דאהודי, אלמנתו של שלום, שהגיעה לארץ מאלג'יריה בשנת 1837. נמסר כי היא עובדת לפרנסתה וברשותה "1000 גרוש". כידוע מהמצבה במערת אלשייך, שלום אלדאודי נפטר בשנת 1852. כמו כן ציון הסכום מתאים לתיאור לפיו השאיר כסף לאשתו לפרנסתה.

תמונה 2: מערת אלשייך

(25) "בן-יעקב-היהודים המערביים", ע"ע 125 - 126.

(26) "שם", ע"ע 119 - 121.

דוד אדודי [כך], בן 50, מופיע במפקד משנת 1849, צורף עני, נשוי לרינה אדודי [כך], בת 45, שנולדה במראקש. מוזכר בן אחד, מכלוף, בן 13, נולד במראקש, "לומד" - בישיבה. משפחתה של רינה לוסקי, אשתו של דוד, באה מלודג'. האם רינה נולדה במראקש? לגבי מכלוף, שנת לידתו היא 1825 ומנתון זה עולה שנולד כביכול בשנת 1836.

שלמה דאודי [כך] נזכר במפקדים מהשנים 1849 ו-1855. בשני המפקדים צויין שגילו 27 וכי הוא נשוי. במפקד משנת 1849 ששם אשתו שרה. במפקד משנת 1849 נזכרה בת אחת ושמה חנה (בת שנתיים) ואילו במפקד משנת 1855 נזכרו ילדיו יעקב (בן שש) ואסתר (בת שלוש). במפקד משנת 1855 צוין שמקום לידתו מראקש, שנת בואם ארצה 5600 [ספטמבר 1839 - ספטמבר 1840], הוא מכונה "חכם" ועיסוקו: "לומד בישיבה ומלמד בחורים בש"ס [שישה סדרי משנה]". התיאור מתאים אך על פי הכתובת שעל מצבתו, נפטר בשנת 1847²⁷.

מכלוף אלדאודי (1825-1909), החכם באשי האחרון בעכו

כאמור לעיל, לדוד ורינה אלדאודי נולדו שני בנים: שלמה (הבכור) ומכלוף. שלמה נפטר בצעירותו ונקבר במערת הרב משה אלשיך בבית הקברות העתיק בצפת בשנת 1847.

מכלוף התחנך בצפת, למד תורה מגדולי הרבנים והוסמך לרבנות בגיל צעיר. משה דוד גאון כתב עליו בין היתר: "וראיתי תעודה המאשרת את רבנותו וחתומים עליה הרבנים דלקמן: בכור אהרון אלחדף, רפאל זילברמאן ראב"ד [ראש אב בית דין] בצפת, חיים מנשה סתהון בע"ס [בעל ספר] ארץ חיים, אברהם יהושע העשיל רובין אב"ד [אב בית דין] לעדת אסטרייך אונגרן בצפת, יעקב חי עבו ועוד ממנהיגי הישוב בצפת"²⁸.

בהיותו בן 18 (בשנת 1843 בקירוב) נשא לאישה את רחל עבו, בתו של הרב מרדכי עבו (אחי הרב שמואל עבו, ראה להלן). מנישואיו לרחל נולדו שלושת ילדיהם: אסתר (הבכורה, שנולדה ב-1860?), שלום (נולד ב-1870, ראה להלן) ונעמי²⁹ (ילידת 1880 ? שהיגרה לארגנטינה בשנת 1912).

משפחת עבו עלתה לארץ מאלג'יר בשנת 1817. שלושה דורות מבני משפחת עבו ניהלו סוכנות קונסולרית של צרפת בגליל, בצפת וטבריה: הרבנים שמואל עבו, יעקב חי עבו ומאיר עבו. פועלם של בני משפחת עבו שילב מנהיגות רבנית עם פעולה כסוכנים קונסולריים צרפתיים, גאולת קרקעות וסיוע רחב היקף להתיישבותה של העלייה הראשונה (ראש פינה, יסוד המעלה ומשמר הירדן) והצלחה כלכלית (מסחר בינלאומי בצבע הבגדים - אינדיגו). שנים ספורות לאחר עלייתו ארצה - רכש הרב שמואל עבו את חלקת הקבר של הרב שמעון בר יוחאי במירון והקים שם את מבנה בית הכנסת הקיים עד היום. הוא אף קנה מידי הפלחים באזור כ-7000 דונם אדמה חקלאית בכפר מירון ועודד עשרות משפחות יהודיות מיוצאי כורדיסטן להתיישב במקום. משפחות אלו חילקו את זמנם בין עבודות חקלאיות, בעיקר מטעי זית, ובין לימוד תורה והתעמקות בקבלה בשעות הלילה. לאות הוקרה על גאולת קברו של הרשב"י העניקה לו הקהילה בצפת ספר תורה על שמו, ובערב ל"ג בעומר תקצ"ג (1833), הובל ספר תורה זה לראשונה מבית עבו לבית הכנסת של הרשב"י במירון. המנהג נשמר עד היום ומדי שנה נישא ספר תורה בערב ל"ג בעומר מבית עבו לקבר הרשב"י במירון³⁰.

בשנתו העשרים נבחר מכלוף לצאת בשליחות לאסוף תרומות למען היהודים בצפת. אחר כך יצא עוד חמש פעמים כשד"ר (שליח דרבנן של כולל ר' שמעון בר יוחאי) ובין היתר היגיע לפרס, אפגניסטן, מצרים וצפון אפריקה. במסעותיו נשא איתו צווים של מושלי מחוזות פרס, אפגניסטן ותורכיה, שהורו שיש להעמיד לרשותו עגלות, ללוותו בפרשים ולהתייחס אליו בכבוד רב עקב מעמדו הנכבד. בפרס הצליח להציל יהודים ממוות הודות למעמדו המיוחד. ב-14 באוקטובר 1863 קיבל כתב שד"רות לאיסוף כספים בבגדאד, תימן, קורדיסטאן, איראן והודו. הכסף נועד לעניים, הוצאות חתונה לכלות עניות ושחרור אסירים מהכלא³¹.

בשנת 1883 ניתן לו כתב הרשאה לשד"רות שחתומים עליו רבני צפת וגם הרב משה הלוי, חכם באשי הראשי ליהודים באימפריה העות'מאנית (כיהן בתפקידו הרם בין השנים 1872 - 1909). הכתב מסמיך את מכלוף לאסוף כספים לטובת היהודים בצפת

27) The Montefiore Censuses (<http://www.montefioreendowment.org.uk/census/>)

ראה גם: יוסף מייזל, "רשימת יהודי צפת וסביבותיה משנת תקצ"ט", ספונות ו' (1962) תכה-תעג.

28) משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, חלק שני, הוצאת המחבר, ירושלים (1938) עמ' 46.

29) עד שנות החמישים של המאה ה-20 נשמר הקשר עם צאצאיה של נעמי. היא נישאה לאברהם בנין, שנולד בעדן וחייה עימו בעיר פורט סעיד. בשנת 1912 נסעה עם בעלה לארגנטינה. בשנים האחרונות התחדש הקשר באמצעות הנכד שלה שבא ללימודים בישראל.

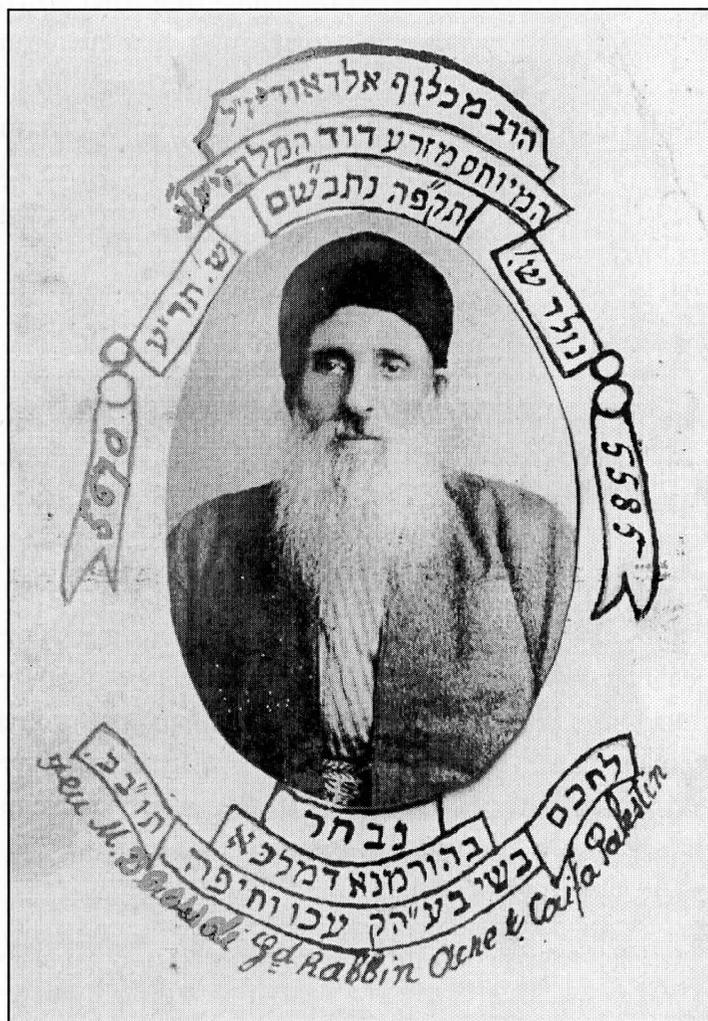
30) ההגדה לבית עבו, אתר אינטרנט (<http://www.abbo.org>). ראה על משפחת עבו: "בן-יעקב, היהודים המערביים, ע"ע 129 - 132.

31) מסמך זה נמצא באוסף כתבי היד של אוניברסיטת קולומביה.

באנטוליה (ובכלל זה בערים קושטא ואיזמיר), ביוון (קורפו וסלוניקי), רומניה, דגסטאן ובוכרה³². בשנת 1890 התמנה לחכם באשי בעכו. באותה שנה הייתה עכו עיר קטנה, החבויה בין החומות. עד 1910, נאסרה כל בנייה מחוץ לעיר, עד לטווח התוחח. רק המושלים בנו לעצמם ארמונות וסביבם בוסתנים, מחוץ לחומות. מבחינתם של התורכים, עכו הייתה עיר צבאית מבוצרת ומקום מושבו של השלטון. לעיר היה שער אחד בלבד, בקרבת החוף. מספר היהודים בעיר, מתוך כ- 8,500 תושבים, היה כמאה. הדרך בין עכו לצפת, על גב סוס, ארכה שמונה שעות וביום חורף קשה גם שתיים עשרה. כוכבה של עכו דעך ובהדרגה עלתה עליה חיפה, בקצהו הדרומי של המפרץ. אולם עדיין הייתה לעיר חשיבות רבה, כי בה ישב הפאשה, ראש סנג'אק (מחוז) עכו, אליו היו כפופות הערים חיפה, נצרת, צפת וטבריה.

התואר "חכם באשי" (ראש החכמים) והמינוי ניתנו ל"ראשון לציון", הרב אברהם חיים גאגין, הרב הראשי של הספרדים בירושלים בשנת 1841. קדם לו רבה של קושטא שקיבל מינוי לתפקיד בשנת 1835. התפקיד שהכיר ביהודים כעדה נפרדת, נבע מהרפורמות ("תנזימאת") שנאלצו העות'מאנים לבצע עקב לחצן של המעצמות ובמסגרת זו להתייחס בסובלנות רבה יותר למיעוטים הלא-מוסלמים - ובהם היהודים.

בשנת 1840 קיבלו כל הרבנים בערי השדה הגדולות את כתבי המינוי ל"חכם באשי". בשנת 1864 גם נחקק חוק לבחירת "החכם באשי" שקבע שהמועמדים צריכים להיות נאמנים לממשלה, נתינים עות'מאניים (עד דור שלישי לפחות) וגילם בזמן המינוי- בין שלושים לשבעים. המועמדים צריכים להיות בעלי מידות טובות - מבחינה מוסרית, גדולה בתורה, בעלי כושר הנהגה וכאלה שהצטיינו בפעולותיהם לטובת הכלל - כולל יציאה כשד"רים לגולה³³. מכלוף אלדאודי עמד בכל הדרישות. מבחינת הגיל, היה כבר בן 64 כאשר קיבל את התפקיד.

תמונה 3: החכם באשי בעכו ובחיפה, מכלוף אלדאודי 1891

(32) ראה צילום התעודה באתר: שושלת דאודי (<http://www.daoudi.co.il/image-gallery.htm>).

(33) רחל שרעבי, הישוב הספרדי בירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית 1893 - 1914, (תל-אביב, 1989), ע' 8.

איך התמנה לתפקיד החכם באשי? בחורף 1888 אירע רצח איום בצפת. שני שומרים שהוצבו על ידי השלטון המקומי לשמירה על רחוב היהודים האשכנזים, ביקשו לשדוד קופת ברזל ובה ממון רב מאת המשפחות. במהלך הניסיון לשידוד, רצחו את האב ואת האם ופצעו את אחד משני הבנים. הבן האחר הצליח להתחמק מהשומרים, שירו עליו אך לא פגעו. אלפי יהודים נאספו להפגנה מול בית השלטון ("הסראיה") ומול ביתו של המושל, שאחר כך הודח ממשרתו. בכינוס של כל היהודים בצפת הוחלט לשלוח את מכלוף אלדאודי לבית המשפט הגבוה בעכו כדי שיזהה את השומרים (שנתפסו ונשלחו לעכו) וידרוש שייענשו בחומרה. מכלוף נסע לעכו, התייצב לפני הפאשא ותיאר את מצבם הקשה של היהודים בצפת. הפאשה התיר למכלוף לחקור את השומרים ומכיוון שמכלוף שלט בערבית והכיר גם את החוק העות'מאני, הצליח לתפוס את הסתירות בעדויותיהם ולבסוף נגזר דינם למאסר עולם.

לאחר שהצליח בעניין זה, כתבו היהודים בעכו, צפת, טבריה וחיפה לפאשה וביקשו שיתמנה לחכם באשי. "החכם באשי" היה נציג היהודים בפני השלטונות. הבקשות נשלחו למושל (הואלי) בביירות ומשם ל"שער העליון", השלטון המרכזי באיסטנבול, בירת האימפריה העות'מאנית. לאחר בירורים ובדיקות ולאחר שגם הרב הראשי באיסטנבול המליץ על המינוי, קיבל מכלוף את התפקיד ונשלח אליו "פירמן מלכות" [כתב מינוי מלכותי] עליו חתום הסולטאן עבדול חמיד השני, משנת 1307 להג'רה (1891 למניין הנוצרי). מכלוף אלדאודי עמד בקשר רציף עם יעקב שאול אלישר, ה"ראשון לציון" בירושלים, שמעמדו היה בכיר יותר והוא נחשב לראש היהודים בארץ-ישראל ועם החכם באשי בקושטא, הרב משה הלוי³⁴.

סמכויותיו ומעמדו של מכלוף נבעו בעיקר מאישיותו ומקשריו הטובים עם המושל התורכי ואנשי מפתח בסביבתו הקרובה, כגון המופתי [איש הדת המוסלמי הבכיר] בעכו. קרבתו אל הפאשה הייתה קריטית, כי רק הפאשה היה יכול לפקוד על המושלים ברמות הנמוכות יותר. כך, לדוגמה, כאשר עמדו היהודים בטבריה בסכנה של פרעות (בשנת 1901), פנה מכלוף לפאשה והפאשה שלח רץ שהעביר למושל טבריה את ההוראה להציב כוח צבא שישמור על היהודים. לפעמים נאלץ מכלוף לפנות אל הואלי שבביירות ואף אל "השער העליון", מקום מושבו של הסולטאן התורכי באסטנבול. בין היתר טיפל בשתי בנות מחיפה שביקשו להתאסלם והוא הצליח להניא אותן מכוונתן³⁵; במקרה אחר טיפל במצוקתה של אלמנה מתושבי עכו, שבעלה הרפד נורה ונהרג בירי בשגגה בזמן שעבד באחד הבתים בכפר מג'ד אל כרום. החכם באשי ביקש להבטיח לה פיצויים נאותים, אך למרות מאמצים רבים, לא הצליח בכך מכיוון שמשפחתו של היורה הייתה בין המשפחות החזקות בכפר³⁶. אברהם רומאנו, יליד תורכיה שנולד בעכו בשנות החמישים של המאה ה-19, שימש כ"קוואס", שומר ראשו של מכלוף אלדאודי, במשך 20 שנה. ה"קוואסים" צעדו לפני החכם באשי, מוטות עם גולות כסף בידיהם ופינו לו את הדרך. לאחר מותו של החכם באשי עבר לחיפה והאריך ימים עד לפטירתו בגיל 110³⁷.

מכלוף היה בן למיזוג בין העדות ועובדה זו הותירה עליו את חותמה. כל ימיו פעל לטובת כל עם ישראל, ספרדים ואשכנזים ללא הבדל. בשנת 1897, כאשר צירף את המלצתו להקמת חברת "משכיל אל דל" בצפת, שנועדה לספק טיפול רפואי ותרופות לעניים בחינם וכך לבלום את פעולת המיסיון הבריטי, הדיגיש שהחברה נועדה "לטובת אחב"י [אחינו בני ישראל] בלי הבדל כמבואר בספר התקנות" ובכך התייחס לעיקרון הראשון של החברה: "החברה יסודתה בהררי קודש על אחדות נאמנה בין כל איש ישראל, יחד אשכנזים, ספרדים ומערבים בלי הבדל כלל"³⁸. בשנת 1899, בהסכמה שכתב על התרגום של הרומאן **אהבת ציון** לאברהם מאפו לערבית קלאסית, שנעשה על ידי בנו, שלום ואשר יצא לאור בקהיר (ראה להלן, בתיאור תולדותיו של שלום אלדאודי), הסביר שגם חז"ל עסקו בשפות זרות וכי מטרת התרגום הייתה לקרב את היהודים דוברי הערבית אל השפה העברית. כתג דמסייע לעצם העיסוק בשפות זרות, ציין את ספרו של ר' יצחק בר לוויןזון, **תעודה בישראל**, שהתפרסם לראשונה בוילנה בשנת 1828. לוויןזון נחשב לראש ולראשון הלוחמים למען ההשכלה ביהדות רוסיה ובספרו הוא טוען באומץ כי הכרחי ללמוד את השפה העברית, כשפתו של העם היהודי וכי מן ההכרח ללמוד שפות זרות כדי ללמוד חכמות ומדעים. כדי לבסס את דבריו, ציין לוויןזון את גדולי ישראל בכל הדורות ובהם הרב סעדיה גאון, הרמב"ם ור' יהודה הלוי, שכתבו בערבית³⁹.

34 בן-צבי, חליפת אגרות, עמ' 95 - 97. שאלות ותשובות של מכלוף אלדאודי פורסמו בספר של יעקב שאול אלישר, מי שהיה "הראשון לציון" בספרו "יש"א אי"ש (ירושלים בדפוס הרי"ד פרומקין, 1893). ראה בהרחבה בצירוף תעודות מהארכיון המשפחתי בספרו של יהושע לוריא, **עכו עיר החומות**, (ירון גולן, תל-אביב, 2000) ע"ע 186 - 200. להלן: "לוריא, עכו עיר החומות".

35 על פרשה זו ראה: יפה סקלי, "פרשה עלומה מפעילותו של הרב מכלוף אלדאודי, חכם באשי של עכו וחיפה: תעודה מוערת", **קתדרה**, 109, (ירושלים, 2003) ע"ע 139 - 160. ראה גם: ישראל בן-דור, "פעילותו הציבורית של החכם באשי רבי מכלוף אלדאודי", בתוך: דוד סיטון (עורך), **שבט ועם**, סדרה שנייה ג' (ח), 1978, ע"ע 63 - 67, ישראל בן דור, "החכם באשי האחרון בעכו", בתוך: מירית קושניר-סטרומוצה (עורכת), **עכו האגדה והסיפור**, (עכו, 2012) ע"ע 37 - 40.

36 ראה על פרשה זו בפירוט: ישראל בן-דור, "מנהיגים של יהודי הצפון", **עת-מול**, 221, (פברואר, 2012), ע' 10.

37 "לוריא-עכו עיר החומות" ע' 201. רפאל בשן, "אברהם רומנו: בן מאה ושמונה", **מעריב**, 15.5.56.

38 ספר **תקנות הנהגות חברת משכיל אל דל**, (ירושלים, דפוס פרומקין, 1897), ע"ע 5, 8.

39 יצחק בער לעווינזאון, **תעודה בישראל**, (מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1977), ע"ע 45 - 46.

הרב מכלוף אלדאודי נפטר ב- ד' כסלו תר"ע ונקבר בבית הקברות העתיק בצפת. על מצבתו נכתבו המילים: "פ"נ [פה נקבר] הצדיק הישיש רבי מכלוף אלדאודי בן ר' דוד אלדאודי זל"ה [זכרונו לברכה לחיי העולם] נפטר ד' כסלו ש' עת"ר [17 נובמבר 1909] תנצב"ה".

שלום אלדאודי, מורה לערבית ועברית ומתרגם הרומאן "אהבת ציון" לערבית קלאסית⁴⁰

סלים (שלום) אלדאודי (1870 - 1952) ז"ל, סבי מצד אימי, נולד בצפת. שלום היה מורה לעברית וערבית בבתי ספר בטבריה, בירושלים, ביסוד המעלה, ראש פינה, צפת, עקרון וראשון לציון ותקופה מסוימת בקהיר, בטנטה ובאלכסנדריה. בין היתר, היה המורה הראשון לערבית בבית הספר הראלי העברי בחיפה עם הקמתו בשנת 1913 (ועד שנאלץ לברוח עקב חובת הגיוס לצבא התורכי בשנת 1916).⁴¹ פרסם מאמרים בעיתונות הערבית במצרים על סגנון וספרות ועל אהבת עם ישראל לארצו. בקהיר היה גם מזכיר בית הדין הרבני בנשיאותו של הרב הראשי אהרן בן שמעון. מפעלו הגדול והחשוב ביותר היה תרגום הספר "אהבת ציון" של אברהם מאפו לערבית ספרותית. מטרת התרגום הייתה לקרב את היהודים דוברי הערבית לשפה העברית וליצירה המתחדשת בשפה זו ולהוכיח להם כי השפה העברית היא שפה חיה: "באותה שנה תרנ"ו [1896] התחלתי לתרגם את הספר "אהבת ציון" לחכם מאפו ז"ל לערבית לבני הנוער העברי בארץ מצרים, לחבב אותם על שפתנו העברית שחשבוה בימים ההם לשפה מתה. כוונתי הייתה בתרגום הספר הנ"ל להראות להם כי שפתנו העברית לא תחסר כל בה"⁴². הספר יצא לאור בקהיר בשתי מהדורות. החלק הראשון יצא לאור בקהיר בפעם הראשונה בשנת 1899. בשנים 1921 ו- 1922 יצא הספר לאור בקהיר בשני חלקים⁴³. עד היום, זה התרגום היחידי של הספר לערבית ספרותית ולמעשה מדובר בתרגום הראשון של רומאן בעברית לערבית קלאסית. הספר זכה לתשבחות בעיתונים ערביים ויהודיים במצרים.

תמונה 4: שלום אלדאודי

(40) ראה: סלים (שלום) אלדאודי, דויד תדהר, אנציקלופדיה לתולדות חלוצי הישוב ובוניו, כרך א', 1947, ע' 207.

(41) אברהם כלפון, "ביה"ס הריאלי בחיפה נחנך ב- 1913, בניהולו של ד"ר בירם", קול חיפה, 11.7.1980.

(42) התועה בסבך החיים, עמ' 194.

(43) התרגומים של אהבת ציון לערבית: סלים אלדאודי, מחבת צהיון, מהדורה ראשונה, חלק ראשון, (קהיר, 1899). מהדורה שנייה, מחבת צהיון, חלק ראשון (קהיר, 1921), חלק שני (קהיר, 1922). על התרגום: ישראל בן-דור, 'תרגום "אהבת ציון" לערבית לר' סלים (שלום) אלדאודי ז"ל בסוף המאה הקודמת', במערכה, (ספט' 1981), גיליון 250, ע"ע 26 - 27.

Israel Ben-Dor, "Translation of 'Love of Zion' into Arabic by Rabbi Selim Aldawdi at the end of the last century", Sephardic World, December 1981, pp. 13-14.

אברהם יערי, "ספרא וסייפא, מקובנא-עד תימן", מעריב, 8.4.1955. הנ"ל, "אברהם מאפו בין יהודי ארצות המזרח", מאזניים, (ת"א, 1932), ע"ע 10 - 12.

הרומן **אהבת ציון** (1853) פרי עטו של אברהם מאפו, נחשב לרומן העברי הראשון ולאחת היצירות החשובות בתחייתה של השפה העברית ולאחד הסימנים המבשרים את צמיחתה של התנועה הלאומית היהודית - הציונות. ד"ר מחמוד כיאל, העוסק בין היתר בחקר התרגומים מעברית לערבית והקדיש מחקר לתרגומו של שלום אלדאודי, טוען כי יש לראות את התרגום ופרסומו במסגרת תהליך המודרניזציה והחילון בקהילות היהודיות בארצות ערב. התרגום מבטא ניסיון לשלב בין הרצון של המשכילים היהודים בארצות ערב למצוא את מקומם בתרבות הרוב הערבית לבין הרצון לשמר את המורשת התרבותית הייחודית ולהחיות את השפה העברית. בנוסף לכך, טוען כיאל כי: "...תרגומו של אלדאודי... לא ייזכר רק בזכות היותו התרגום הראשון מן הספרות העברית לערבית, אלא גם בזכות היותו אחד הטקסטים הראשונים, הכתובים בערבית, ולא בערבית-יהודית, בידי משכיל יהודי בעידן המודרני"⁴⁴.

שלום נישא לרחל, בת למשפחת לולו ונולדו להם חמישה ילדים: מרדכי (הבכור); אמה; אבישי; מרים (אמי) ומכלוף-אמנון. דודי, מרדכי אלדאודי ז"ל, עבד שנים רבות אצל עורך הדין דוד בר רב האי (מאנשי מפא"י, איש ציבור ידוע בחיפה ובארץ בימי המנדט הבריטי וחבר כנסת במדינת ישראל בין השנים 1949 - 1961). הארכיון המשפחתי נשאר אצלו והיום ילדיו מטפלים בתעודות ובמסמכים שנשארו. כאמור לעיל, בנוסף לתעודות, הותיר שלום אלדאודי זכרונות רבי היקף ורבי עניין בעברית, תחת הכותרת **התועה בסבך החיים**. לאחרונה, בהגיעה לגיל 85, כתבה אמי מרים⁴⁵ את זיכרונותיה והם הופצו לבני המשפחה.

פרידה גרצ'וק (לולו), חברה בארגון ניל"י

רחל לולו (1889 ? - 1986), סבתי, הייתה בתו של מיימון לולו וכך השתייכה לכמה משפחות שעלו לארץ מצפון-אפריקה במחצית הראשונה של המאה ה-19 (ובהן לולו, אבוטבול וברדוגו) והתיישבו בחיפה. פרידה לולו, קרובת משפחה של סבתי, הייתה הייתה מנהלת משק הבית בתחנת הניסיונות של אהרון אהרונסון בעתלית. כאשר נחשפה הרשת, בספטמבר 1917, נתפסה אף היא ועונתה על ידי התורכים. בתום המלחמה, חזרה פרידה ארצה והתחתנה עם אברהם גרצ'וק בחיפה. בספר **ניל"י, תולדותיה של העזה מדינית**, נכתב אודותיה: "**לולו פרידה**, בת למשפחה ספרדית ותיקה, מאנשי פקיעין שעברו לגור בחיפה. שירתה את שרה בעתלית. נאסרה וסבלה עינויים מידי התורכים בנצרת וידעה לשמור את סודה. לימים, שבה לבית האהרונסונים, טיפלה באב הזקן ובמשק. נישאה בחיפה למר אברהם גרשטוק [גרצ'וק]"⁴⁶.

לזוג נולדו שלוש בנות, שאימי זכרה שנודעו ביופיהן. מצאתי לאחרונה את תמר גרצ'וק, אמנית מחיפה ובת המשפחה. היא סיפרה לי בהתרגשות רבה על כל הידוע לה ושלחה אליי את תמונתה של פרידה לולו עם בנותיה. שאלות רבות עלו בי ורק לחלקן מצאתי מענה עד כה. כיצד נוצר הקשר בין פרידה לולו, בת למשפחה ספרדית ותיקה, לבין משפחת אהרונסון? מדוע וכיצד התאפשר לה לעבוד בתחנת הניסיונות בעתלית, בתקופה שבה עבודת נשים מחוץ לביתן - לא הייתה מקובלת? עד כמה הייתה פרידה מעורבת בפעולות הרשת?

הסבר אפשרי לקשר בין משפחת לולו לבין אהרון אהרונסון מצאתי בתיאור תולדות חייו של אליהו הכרמלי (לולו) (1891 - 1952) ז"ל. אליהו היה מורה, עסקן ואיש ציבור שפעל רבות למען היהודים הספרדים והיישוב היהודי בימי המנדט הבריטי. בין היתר היה מוותיקי מפלגת "הפועל הצעיר", הצטרף למפא"י והיה חבר הכנסת הראשונה והשנייה בשנים 1949 - 1952. אליהו למד בבית הספר של "אליאנס" בחיפה, הצטיין בלימודיו ונשלח ללמוד בבית המדרש למורים של החברה בפאריס. לאחר שחזר ארצה לימד בבתי הספר של חברת יק"א - ארבע שנים במלחמיה (מנחמיה) ושש שנים ביבנאל. אליהו השתתף בקורסים למורים לטבע ולחקלאות שערך אהרון אהרונסון בזכרון יעקב והיה גם מזכירו הפרטי⁴⁷.

עקב קרבת המשפחה, סביר להניח שהקשר של פרידה לולו לתחנת הניסיונות ולמשפחת אהרונסון, כרוך בקשרי ההדוקים של אליהו לולו עם אהרון אהרונסון. לשרה אהרונסון נודעה חשיבות מרכזית לארגון אך מספר הנשים בו היה מועט ובסך הכל מדובר בארבע נשים (שרה אהרונסון, טובה גלברג-רוטמן, פרידה לולו, טובה גלברג ושושנה וילבושיץ) מתוך כארבעים - חמישים פעילים לכל היותר⁴⁸.

44 מחמוד כיאל, "ר' סלים אלדאודי, בן חכם באשי הגליל, כמתווך בין ספרות ההשכלה לבין התרבות הערבית-יהודית", אילת אוניברסיטת ודני בר-מעוז (עורכים), **מטוב יוסף**, כרך ג' (2011) ע"ע 198 - 217, ישראל-בן-דור, "על אהבה וחושך במזרח התיכון", **דוגרינט** (במדור זוגיות מורכבת), 31.7.10 <http://dugrinet.co.il/8594/blog/2010/july/31>

45 מרים-בן-דור, **מכל ההתחלות**, (הוצאה עצמית, 2011).

46 אליעזר ליבנה, יוסף נדבה, יורם אפרתי, **ניל"י תולדותיה של העזה מדינית**, (ירושלים ות"א, 1980) ע' 444.

47 אליהו הכרמלי (לולו), **עד עלות השחר**, (קריית ספר, ירושלים, 1977), דוד תדהר, "אליהו הכרמלי (לולו)", **אנציקלופדיה לחקר היישוב ובנויו**, כרך 9, ע"ע 3331-3332.

48 בן ציון דינור (עורך), **ספר תולדות ההגנה**, כרך ראשון, חלק שני, (תל-אביב, 1973). נספח ל"ד, רשימת חברי ניל"י, ע"ע 861 - 862.

לפרידה לולו היה חלק מרכזי במשפטו של חסן בק⁴⁹, מי שהיה הרופא הראשי של הדיביזיה ה-27 של הצבא התורכי, וכל תושבי הגליל חששו מאכזריותו ומאלימותו⁵⁰. חסן בק ריכז את העצורים לאחר שנחשפה הרשת במזר שהפך לבית סוהר זמני ובמקום זה חקר ועינה אותם. בבניין היו שתי קומות. בקומה השנייה נכלאו האסירים ונכבלו בשלשלאות כבדות, שניים-שניים בחדר. בקומה הראשונה סבלו העצורים מידי של חסן בק, שנודע באישיותו הסוערת והאלימה. חסן בק נהג לחקור ולענות את אסיריו בשעות הלילה. בין המעונים ביותר על ידי חסן בק היה אפרים פישל אהרונסון הזקן, אבי המשפחה.

פרידה לולו הייתה גם היא בין אנשי הארגון שנתפסו ועונו במקום ולימים, בשנת 1977, סיפרה את סיפורה להיסטוריון יוסף נדבה, שנמנה בין כותבי הספר **נילי תולדותיה של העזה מדינית**. נדבה איפיי את פרידה כך: "פרידה לולו (גרצ'וק) מנהלת המטבח בתחנת הניסיונות בעתלית, ממקורבות שרה אהרונסון שהייתה בסוד ענייני הריגול עד התפוררות הארגון. פרידה הייתה בין האסירות שהובלו לנצרת, סבלה סבל נורא מתנאי המעצר, התנגשה בדברים עם חסן בק ולא גילתה שום מורך רוח בכל ימי חקירתה הממושכת"⁵¹. פרידה העידה על אכזריותו של חסן בק שהפגיש אותה עם אפרים אהרונסון ועם ראובן שווארץ וכך ראתה עד כמה קשה היה סבלם: "זוועות הימים ההם, בניצוחו של חסן בק, חרותות על לוח ליבי. כמה אימים איים עליי לשבור את עצמותי, לחתוך את שערי ולהלקותני עד זוב דם!"⁵².

הקורבן האומלל ביותר של חסן בק היה חבר נילי, איש זכרון יעקב, ראובן שווארץ. שלושה שבועות סבל עינויים אך לא חשף את סודות הארגון. בבוקר ה-23 באוקטובר 1917 גילה חברו לתא שראובן תלה את עצמו על משקוף החלון. פרידה טענה שחסן בק הרג את ראובן שווארץ ואחר כך "ציווה לתלותו" כי פחד שיאשימוהו ברצח.

בתום המלחמה ולאחר שהבריטים כבשו את העיר ח'לב שבצפון סוריה, נתפס חסן בק והובא לחיפה. בנימין חסאן, אחד מהאנשים שעונו על ידי חסן בק, התמנה על ידי הבריטים למפקד המשטרה ובית הסוהר בחיפה. קהל עצום נאסף מסביב לכלא וביקש לעשות שפטים בחסן בק. בקושי רב הציל אותו מפקד המשטרה, קורבנו לשעבר, ממוות. נערכה חקירה ונאספו העדויות למשפט. ב-10 בספטמבר 1919 החל המשפט וחסן בק נשפט על ידי בית דין צבאי. פרידה לולו הייתה העדה העיקרית מצד התביעה. היא סיפרה שאחד מבני אהרונסון, שמואל (סאם), שנכח בזמן החקירה, לא הצליח לשלוט ברגשותיו וכאשר העידה על הסבל שגרם חסן בק לאהרונסון הזקן ולבנו צבי, הסתער על חסן בק וביקש לחנוק אותו. בקושי רב הצליחו סנגורו של חסן בק (עורך דין ערבי) ושני שוטרים, לחלץ את הנתקף.

עיקר הדיונים התנהלו על פרשת מותו של ראובן שווארץ. פרידה לולו העידה ששווארץ עונה עד מוות וכי במצבו הגופני לא היה יכול לתלות את עצמו. חסן בק הכחיש את כל המעשים שיוחסו לו וטען ששווארץ תלה את עצמו. חסן בק הורשע ונידון לעשר שנות עבודות פרך.

לאחר כניסתו של סר הרברט סמואל לתפקידו כנציב הבריטי הראשון, בשנת 1920, פנו בני משפחתו של חסן בק וידידיו אל הנציב היהודי וביקשו ממנו לחון את קרובם. ב-11 בנובמבר 1920 הוזמן אלכסנדר אהרונסון לבית הנציב העליון בירושלים. אלכסנדר נעתר לבקשה וכתב לנציב מכתב ובו ביקש לשחרר את חסן בק ולהשאיר את הנקמה "בידי שמיים". חסן בק חזר לעירו ח'לב ונפטר בה בשנת 1922.

סוף דבר

שולת משפחת אלדאודי מיוחסת לדוד המלך וניתנת לאיתור מראשי הגולה בבבל ועד ימינו. עדיין לא נמצאו כל החוליות, אך כמו שנאמר: "לא עליך כל המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין ליבטל [ממנה]" (מסכת אבות, ב' יט'). משפחות אלדאודי ולולו, בדומה למשפחות הוותיקות האחרות (כדוגמת משפחות עבו ושלוש), אשכנזיות וספרדיות, מילאו תפקיד חשוב ביותר בצמיחתו של היישוב היהודי. הן היו חלק מהתחדשותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל, מאמצע המאה ה-19 ואילך. בדרך כלל, מקובל להתייחס ליישוב זה בכינוי "היישוב הישן". אולם עיון מעמיק יותר יגלה שיישוב זה שמר על הגחלת וכי כבר במחצית הראשונה של המאה ה-19 התחדשה העלייה לארץ-ישראל, במיוחד מצפון-אפריקה. בנוסף לכך, ביישוב זה ניכרו הסימנים הראשונים

(49) לא מדובר בחסן בק הידוע מיפו אלא במישהו אחר.

(50) יוסף נדבה, "לכידתו ומשפטו של חסן בק", *קתדרה*, 12, (יולי 1979), עמ' 175.

(51) שם, עמ' 178.

(52) שם, שם. ראה: ישראל בן-דור, "פרידה לולו חברת נילי" ומשפטו של חסן בק בחיפה", מאמר הצפוי להתפרסם בכתב העת חיפה של העמותה לתולדות חיפה, גיליון 10. ברומאנים שפורסמו לאחרונה על פרשה זו הוזכרה פרידה. ראה: נאוה מקמל-עתי, אות מאבשלום, (ת"א, 2009), ע"ע 326.

352 - 353, 400, 503. גבריאילה אביגור-רותם, אדם עתיק, (אור יהודה, 2007), ע"ע 211, 219, 476, 483 - 484, 485.

לתקומת העם היהודי בארצו, ובהם בניית השכונות מחוץ לעיר העתיקה בירושלים (משכנות שאננים, 1860) ומחוץ ליפו (נווה צדק, 1887), תחילת מעבר לעבודה יצרנית, שינויים באורחות החיים וניסיונות ראשונים להתיישבות חקלאית ובהם הקמת פתח תקווה ו'גיא אוני' (לימים ראש פינה) בשנת 1878. בנוסף לכך, עזרו אנשי היישוב הוותיק, בהיותם אזרחים עות'מאניים, מוכרים על ידי השלטון התורכי ובעלי קשרים עם הערבים, לצמיחתו של "היישוב החדש" על ידי סיוע לעלייה, רכישת קרקעות ועוד. כך, לדוגמא, החכם באשי מכלוף אלדאודי, הסבא רבא שלי, פעל לביטול הגבלות שהטילו התורכים על עליית יהודים מאירופה לארץ בשנות התשעים של המאה ה-19; אדמות ראשון לציון נרשמו על שמו של יוסף אמזלג ויעקב חי עבו רכש קרקעות שעל חלקן הוקמה המושבה יסוד המעלה.

הנרטיב המקובל מדגיש בעיקר את משקלן של העליות מ-1882 ואילך, בעיקר כדי לבסס את הנרטיב הציוני. אין ספק שלעליות מ-1882 ואילך הייתה השפעה מהפכנית על בניין היישוב היהודי ובדרך למדינת ישראל, אולם ראוי להתייחס ליישוב היהודי הוותיק, הספרדי והאשכנזי, ולתת לו את המשקל הראוי כ'חוליה מחברת' - חיונית ביותר - בדרך להקמת מדינת ישראל⁵³.

ד"ר ישראל בן-דור, היסטוריון ותושב טל-אל בגליל המערבי. בן למיזוג גלויות ועוסק בחקר שורשי המשפחה. מתמחה בהיסטוריה של ארץ-ישראל, מדינת ישראל והמזרח התיכון בדגש על הסכסוך הישראלי-ערבי. בימים אלו עומד לצאת לאור ספרו "אי יהודי בים הערבי", המתבסס על עבודת הדוקטורט ועוסק ביחסה של ישראל לערבים ולסכסוך בשנים 1947 - 1956. פרסם עד עתה כמה ספרים ועשרות מאמרים. מורה להיסטוריה ומזרחנות בחטיבה העליונה בבית הספר משגב שבגליל.

bendoric@bezeqint.net